

ARBETARKLASS OCH KULTURVANOR I HISTORISK KONTRAST

DANIEL BRODÉN

En ursprunglig vision med arbetarrörelsens bildningsprojekt var att förse arbetarklassen med samma kulturella bagage som borgerskapet. Tanken om att arbetare genom att läsa litteratur kunde utveckla en rikare personlighet fick tidigt ett högstämt uttryck i bildningsförespråkaren K J Gabriellssons skrift *Mera ljus: Några ord till arbetarklassen om själfundervisning* (1897). Även den socialdemokratiska partiledaren Hjalmar Branting framhöll teaterns och litteraturens viktiga roll i framtidens samhälle. God kultur kunde, enligt Branting, öppna medborgarnas ögon för världen och dess orättvisor, liksom kultivera dem till ”fria och förnäma personligheter” (Gustavsson m fl 1979: 64). Erövrandet av kultur uppfattades ytterst som ett led i rörelsens demokratiska projekt. Folkbildningsverksamheten värnade särskilt biblioteksväsendet som ett signum för fritt kunskapande och intellektuell jämlikhet (Gustavsson 1996: 67-68). Kravet på åtta timmars arbetsdag var delvis ett kulturkrav. En idé bakom kortandet av arbetsdagen var att ge arbetare mer tid till familjeliv, men också personlig utveckling och samhälleligt engagemang (Gustavsson m fl 1979: 197).

Det kan påpekas att dåtidens bildningsförespråkare rörde sig med ett mindre komplicerat kulturbegrepp. Kultur och konst förstods som något universellt gott och klassöverskridande i linje med den västerländska humanistiska traditionen. Richard Sandler, en tidig kulturapostel inom socialdemokratien, ansåg inte bara att bildning hjälper arbetaren att växa som människa. Sandler framhöll även det borgerliga kulturarvet som en given källa till andlig och moralisk kraft (Ambjörnsson 1988: 264-265). Samtidigt tog många kulturförespråkare inom rörelsen avstånd från mindre statusfylld populärkultur, som idag inte har samma negativa laddning. Ett exempel är kampen mot ”smutslitteraturen” 1908-1909. Då tog krafter från både konservativt och socialdemokratiskt håll strid mot lågprishäftena om den amerikanske detektiven Nick Carters äventyr, vilka förmodades ha en fördärlig inverkan på ungdomen (Boëthius 1989). Vissa bildningsidealister riktade rentav kritik mot idrotten för att den skulle vara inriktad på kroppen på bekostnad av tanken (Ambjörnsson 1988: 148). En borgerligt präglad kultursyn var dock knappast ensamrådande inom arbetarrörelsen. Det fanns allmänt bland arbetare såväl en osäkerhet som skepsis inför sådant med drag av överhetens finkultur. Starka läger inom socialdemokratien framförde därtill renodlat materialistiska krav på klasskamp, som var knutna till en distansering från borgskapets kultur. På 1920- och 1930-talen blev motsättningarna betydande mellan de olika synsätten (Gustavsson, m fl 1979: 207).

Avståndet mellan dåtid och nutid är avsevärt. Både den tidiga arbetarrörelsens bildningsprojekt och det traditionsbundna överhetssamhälle som den reagerade mot tillhör till stor del det förflutna. Men det är ändå tänkvärt att jämföra gårdagens visioner med dagens verklighet och fråga sig hur det är ställt med jämlikheten på kulturområdet? Har 2000-talets arbetare samma vanor rörande konst och kultur som andra sociala grupper?

En kvardröjande klassfråga

Det har gjorts en hel del forskning inom området klass, bildning och kultur. Historiska studier av arbetarrörelsens kulturpolitik klargör hur en nyttoorienterad medborgarbildning efter hand trängde undan den humanistiska idealismen (Frenander 2005). Statistiska undersökningar visar också att det fortfarande finns markanta skillnader mellan olika samhällsklasser när det gäller kulturintressen och kulturvanor (se *Den kulturella välfärden* 2002 och *Nya kulturvanor* 2008). Åsa Nilsson och Erik Peurell presenterar i det SOM-baserade arbetet ”Klassresor och kulturintresse” (2010) en fördjupad statistisk analys, som klargör obalansen i kulturintresset mellan arbetare och tjänstemän. Det kan påpekas att SOM-undersökningen omfattar ett klassbegrepp, som mäts subjektivt på så vis att de svarande själva får identifiera sig i klasshänseende – frågorna avser i vardagsspråket vedertagna klasskategorier rörande vilket socialt hem som de anser sig ha växt upp i respektive bo i idag (om statistisk mätning utifrån subjektiv klassidentifikation, se Bengtsson & Berglund 2010). Nilsson och Peurell betonar betydelsen av individens uppväxtklass för det nuvarande kulturintresset och de skriver att ”intresset är större hos dem som vuxit upp i, vad de själva beskriver som, ett högre tjänstemannahem jämfört med den som vuxit upp i ett arbetarhem” (2010: 134).

Klass är, poängterar Nilsson och Peurell, inte den enskilt starkaste faktorn som påverkar kulturintresset. Det är närmast utbildning – intresset är nära på det dubbla hos högutbildade jämfört med lågutbildade. Likväl kvarstår klass som en betydelsefull faktor. Intresset för konst och kultur är starkt beroende av hemmiljön och det är snarast så att utbildning fungerar som ett slags utjämnare. Även om det sociala arvet väger tungt, balanseras det av utbildning och social rörlighet, då det finns en grupp som uttrycker ett stort kulturintresse utan att haft med sig ett sådant från uppväxthemmet (ibid: 134-141).

På samma gång som intresset – och ointresset – för kulturupplevelser som teater, klassiska konserter och opera är beroende av social bakgrund, spelar klass inte samma roll när det gäller bred underhållning. Grovt räknat, tar en tredjedel av Sveriges befolkning regelbundet del av tv-underhållning och veckotidningar, oavsett om de är arbetare eller tjänstemän och om de gjort en klassresa eller inte (ibid: 141). Nilsson och Peurell hänvisar till en studie från 1950-talet, som apropå det utbredda intresset för sport skrev om en ”demokratisk fritidssysselsättning” (Segerstedt & Lundquist 1955). Sedan dess har även populärkultur och underhållning framtonat

som klassöverskridande fritidsintressen, konstaterar Nilsson och Peurell. De funderar därför över om stora kulturevenemang som Melodifestivalen och OS-sändningarna har en demokratisk funktion: ”Om de gemensamma referensramarna brister för att meningsfullt kunna diskutera, och kanske finna varandra, i samtal kring sådant som konst, klassisk musik och samhällsprogram i P1, ska vi kanske vara glada för att den här typen av populär, i bemärkelsen bred, kultur – som gör att vi alltid har ämnen att mötas kring, som vi kan vara ganska säkra på att även personer ur en annan livssituation än vår har initierade åsikter om” (2010: 143).

Idén om bred kultur som en demokratisk plattform är intressant. Men betraktade mot bakgrunden av arbetarrörelsens historiska visioner pekar samtidens skillnader likväl mot en iögonfallande ojämlikhet: medan tjänstemännens kulturintressen blivit bredare, är arbetarnas jämförelsevis begränsade. Arbetare verkar inte ha tillägnat sig kulturvanor i den omfattning som dåtidens bildningsidealister ville.

Det blir därför intressant att studera om årets SOM-undersökning bekräftar forskningsrönen. Vi ställer följaktligen frågan om arbetare har mer begränsade vanor än andra samhällsklasser när det gäller publika upplevelser inom området kultur och konst? Samtidigt är det betydande att hålla fast vid det historiska perspektivet. En historisk kontrast får allmänt siffror om sociala skillnader angående olika kulturaktiviteter att framträda i tydligare relief, men särskilt sådana rörande bokläsande och biblioteksbesök. Det är vanor som inte bara är fria för alla att ägna sig åt oberoende av inkomst, utan som också inom folkbildningen varit förknippade med intellektuell jämlikhet och medborgerligt deltagande. Även en förhållandevis enkel och rak statistik på området kan bli betydelsefull synad i ljuset av till dåtidens visioner. Det är dock angeläget att knyta analysen till ett mer modernt kulturbegrepp än det som tillhörde gårdagens bildningskämpar. Under 1900-talet har traditionella hierarkier från högt till lågt, liksom vad som är kultur och inte, rejält försvagats, vilket komplicerar förståelsen av kultur som en klassfråga. Syftet med denna artikel är därför att blyttbelysa den aktuella statistiken om arbetarklassens kulturvanor ur jämlikhetssynpunkt mot bakgrund av både ovan skisserade historiska kontrastbild och ett relativiserat kulturbegrepp.

Kultur och klass

I begreppsstudien *Kultur* (2012) poängterar Johan Fornäs att ”kultur” har rötter i latinets *cultura*, som bland annat hade betydelsen odling. Ordet fick från 1600-talet en mer metaforisk innebörd och det kom att syfta på människans kultivering i avseende på en andlig utveckling hos både individen och samhället. Det finns här en koppling till upplysningstänkandet och dess föreställning om att människan stakade ut vägen mot en alltmer modern och civiliserad värld (ibid: 12-14). Det går med andra ord att i denna historiska innebörd se en likhet med idealet om mänsklig förfining eller odling hos den tidiga arbetarrörelsen. Forskare brukar just betona

att det svenska välfärdsprojektet var präglat av en modern framstegsoptimism och tro på förnuftets möjlighet att skapa det fulländade samhället (se Qvarsell 1986).

Samtidigt är givetvis kulturbegreppet förknippat med konsten. Det utkristalliserade sig i det borgerliga samhället på 1800-talet ett kulturtänkande med rötter i aristokratiska ideal om finkultur, som skiljde konsten från andra sfärer, som politiken och ekonomin. Konstnärliga uttryck ansågs upphöjda över vardagsnyttan i en symbolisk sfär av fantasi och sinnlighet. Det talades om estetiken och ”de sköna konsternas” potential att skapa annorlunda förmågelser av världen. Även om sådana högtidliga ord blivit anakronistiska, är det ännu vanligt att på så vis förstå kultur i form av bland annat litteratur, bildkonst och musik. Visserligen har uppluckringen av den traditionella samhällsordningen under 1900-talet gjort kulturen och estetiken förknippad med såväl folklig konst och populärkultur som kulturutövande som fritidssysselsättning. Likväl kvarstår skillnader i värderingen av olika praktiker på området, inte minst på grund av deras förankring i kulturinstitutioner. Om man säger att någon ägnar sig åt kultur avses som regel inte att denne läser eller fotograferar på fritiden, utan på ett eller annat sätt arbetar inom kultursektorn med till exempel film eller teater (Fornäs 2012: 23-24).

Det betyder inte att dikotomier mellan bättre och sämre kultur upplösts. Ett centralt namn i sammanhanget är sociologen Pierre Bourdieu, som studerat samband mellan människors kulturella preferenser och deras plats i samhället (1970 medförfattare Passeron, 1979). På 1960-talet analyserade han hur personer från lägre klasser tenderade att uppskatta melodisk musik, föreställande konst och böcker med rak intrig, medan de från högre klasser föredrog komplex musik, abstrakt måleri och experimentella romaner. Som förklaring använde han den latinska termen *habitus* i avseende på livsstil eller disposition för ett visst sätt att bete sig och orientera sig i världen. Bourdieu förstod smak som de mer eller mindre medvetna val som individer gör utifrån sin *habitus*, som varierar med deras sociala tillhörighet. Han skrev vidare om ett kulturellt kapital, vars värde bestäms utifrån den legitima smaken, som motsvarar den hos de övre klasserna. Därigenom belyste han en hierarki av socialt påbudna kulturella referensramar och förutsättningar, som reglerar vad människor gör och inte gör, vilket bidrar till reproduktionen av etablerade strukturer och motverkar rörlighet i samhället. Bland annat komplicerade Bourdieus studier avsevärt föreställningen om att skolsystemet skulle vara klassutjämnande.

Bourdieus analyser har blivit inflytelserika i svensk samhällsforskning, men det finns ett tidsmässigt avstånd till dagens horisont. Smaksystemet som definierar vad som är högre eller lägre kultur har förändrats. På samma gång som den polaritet mellan finkultur och populärkultur, som Bourdieu utgår från, inte är lika given i dag, har traditionella diskurser på området ifrågasatts. Kritiker har utifrån ett i grunden relativt kulturbegrepp understrukit sambandet mellan kulturella värdehierarkier och etnicitet, genus och klass, så till vida att preferenser hos andra kulturer, kvinnor och arbetare nedvärderats i förhållande till förment allmängiltiga smaknormer hos

borgerliga västerländska män. Den etablerade, ”mogna” finkulturen har även i den expanderande mediekulturen utmanats av alternativa, yngre sociala grupper, inte minst populärkulturfans (Fornäs 2012: 28-29). Det verkar idag, kort sagt, finnas inte bara en mer diversifierad kulturell smakupld, utan också ett mer pluralistiskt kulturellt kapitalssystem.

Det går att se en reflektion av det mer osäkra kulturbegreppet i svensk kulturpolitik under 1900-talet (för en översikt, se Frenander 2005). Socialdemokratin kom under efterkrigstidens tillväxtår att genomdriva omfattande reformer för att utjämna de sociala klyftorna. Till välfärdsprojektet hörde även en kultivering av den goda medborgaren och nästa steg på 1960-talet blev storstilade kulturpolitiska insatser med betoning på modern, estetiskt och intellektuellt sofistikerad konst. På till exempel filmområdet genomförde staten 1963 den så kallade Filmreformen. Svenska Filminstitutet blev en stark kulturpolitisk styrapparat genom sitt stöd till produktionen av så kallad konstnärligt värdefull film (Furhammar 2003: 281-285). Att bedöma vilken sorts film som hade ett sådant värde och kvalitet ansågs till en början som mindre problematiskt. Det uppstod dock i samband med vänstervägen åren kring 1968 strider kring filmpolitiken och debattörer pläderade för en mer socialt tillvänd film (se Larsson 2006). Den politiska vägen ebbade ut, men filmpolitiken tappade styrfart och stödsystemet utvidgades efter hand till kommersiella alster av en typ som tidigare avfärdats som trivialfilm. Termen konstnärligt värdefull film utgör inte längre samma strategiska riktmärke, samtidigt det bakom dagens filmpolitik är svårt att urskilja någon djupgående ambition att kultivera medborgarna till det bättre.

Genomgående begränsade vanor

Det går att framhålla just biograffilmen som belysande för den påtagliga skillnaden i kulturvanor mellan arbetare och tjänstemän, som framträder också i 2012 års SOM-undersökning. Medan besök av klassiska konserter och operaföreställningar tenderar att betraktas i relation till ett traditionellt konstbegrepp, har filmen som ett historiskt sett ungt massmedium på ett annat sätt uppfattats som ett brett publiknöje – det var faktiskt först från och med mitten av 1900-talet som den började uppnå en konstnärlig status påminnande om andra konstarter. Kort sagt, har ett genomsnittligt besök av en klassisk konsert eller operaföreställning vissa finkulturella associationer som ett motsvarande biografbesök saknar (självklart kan ett biobesök lika gärna som en bred film röra en smal, men dessa drar sällan den stora publiken).

Likväl går arbetare på biograf i mindre utsträckning än tjänstemän (se tabell 1). Medan drygt hälften av alla arbetare sett en biograffilm någon gång det senaste året, har runt tre fjärdedelar av alla tjänstemän (både ”vanliga” och högre sådana) gjort samma sak. En sådan skillnad har varit påfallande konstant sedan SOM-mätningarna började i slutet av 1980-talet (se Nilsson 2011: 12). Denna olikhet knuten till en av de bredare publika kulturaktiviteterna ingår i ett mönster, som med mer eller mindre variationer upprepas i olika kulturvanor. Det finns år 2012 en skillnad

mellan arbetare och tjänstemän beträffande besök av såväl klassiska konserter och opera (9 respektive 23 procent) och teater (28 respektive 50 procent) som rock- och pop-konserter (30 respektive 38 procent). Jämförs arbetare med högre tjänstemän ökar avstånden.

Tabell 1 Andel av befolkningen som haft publika kulturupplevelser någon gång det senaste året i olika samhällsklasser, 2012 (procent)

	Biograf	Teater	Klassisk konsert/ opera	Konst- utställning	Musikal	Rock- och pop- konsert
Samtliga	63	40	18	38	26	33
Arbetare	56	28	9	25	18	30
Tjänstemän	71	50	23	50	33	38
Högre tjänstemän	77	62	42	62	45	40
Företagare	63	48	23	45	23	33

Kommentar: I procentbasen ingår alla som besvarat minst en delfråga i frågebatteriet. Antal svarande i de olika kategorierna varierar i de olika delfrågorna mellan drygt 6 000 och drygt 1 500 – i till exempel Biograf-frågan är samtliga 6 117, arbetare 2 482, tjänstemän 2 004, högre tjänstemän 474 och företagare 478.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012.

Det går i sammanhanget inte att bortse från att innebörden i kategorin arbetarklass förändrats. I det historiska arbetarrörelsetänkandet var arbetare inte bara en självklar kategori, utan även förknippad med industrin. Industrierbetarna var genom sina stora arbetsplatskollektiv och sin fackföreningsrörelse en stark närvaro i offentligheten. Industrin utgjorde likaså motorn i efterkrigstidens svenska välfärdsprojekt, vilket dock nådde ett slags kulmen i början av 1970-talet. Perioden blev startpunkten för både en rad ekonomiska kriser och en uttunning av industrierbetarklassen. Industrin är visserligen fortfarande en stark sektor i Sverige, men färre personer är anställda inom den. Det innebär knappast att arbetarklassen försvunnit, men många som idag räknar sig till den är verksamma i privat och offentlig tjänstesektor – man skall inte glömma bort att den kvinnodominerade vårdsektorn hela tiden utgjort en viktig del av arbetarklassen, men haft en annan plats i den mansdominerade arbetarretoriken.

På samma gång som arbetarklassen är en mindre distinkt, men påtaglig social grupp i vad som ibland kallas det postindustriella samhället, finns en debatt om hållbarheten i klassbegreppet. Kritiker betonar att samhällsutvecklingen utmynnat i ett överflödssamhälle med ökad materiell trygghet för många. Likaså har fritidssysselsättningar fått större betydelse för individens identitetsbygge. I välståndet har det utbrettp sig en individualiserad och konsumtionsinriktad livsstil, med ökad valmöjlighet för människor att forma sina liv. Vissa forskare anser att identitetsskapande är

mindre kopplat till samhällsstrukturer och arbetsliv än till konsumtionsstilar (för en översikt, se Oskarson m fl 2010).

Oberoende av allmängiltigheten hos sådana teser – kritiska sociologer hävdar, i sin tur, att arbetarklassen kommit att bestå av nya låglöneyrken, liksom att de sociala klyftorna och segregationen ökat kraftigt i det så kallade nyliberaliserade och globaliserade samhällslivet (Sennett 1999 och Bauman 2000) – verkar arbetarbegreppet inte förlorat sin relevans. Även om det i årets SOM-undersökning är fler som beskriver sitt uppväxtem än sitt nuvarande hem som ett arbetarhem, räknar sig lika många svarande till arbetarklassen som de sammanlagda tjänstemannagrupperna (40 procent vardera). Likaså pekar forskning mot att klasstrukturer har en påtaglig seghet. På utbildningsområdet talar statistiken för att människor ofta följer i sina föräldrars fotspår. Siffrorna ger visserligen inget svar på om eventuella val av högre utbildning bygger på inre drivkrafter eller rationella beslut, men klass bedöms ha stor betydelse. En koncis beskrivning av problematiken är att individer ”söker sin identitet i ljuset av lyktans sken” och orienterar sig i tillvaron utifrån uppväxtklassens horisont (Öhlin 2010: 56).

Tanken om sega sociala strukturer tycks även relevant när det gäller kulturvanor, då klasskillnaderna beträffande publika kulturupplevelser varit beständiga över tid. När det gäller bokläsandet har det också under de senaste årtionedena funnits en markant och konstant skillnad mellan olika klasser (se Weibull 2008: 260), som delvis förklarats med att arbetare skulle ha en svagare lästradition genom både utbildning och yrke (Antoni 2004: 299). Även årets undersökning bekräftar mönstret att personer som identifierar sig som arbetare läser böcker i mindre grad än tjänstemän. En tydlig olikhet framträder vid en jämförelse av bokläsande per vecka, då procentandelen arbetare som läser en bok någon gång i veckan är hälften så stor som den bland högre tjänstemän. Dessa utgör visserligen en mindre del (ungefär en femtedel) av den sammanlagda tjänstemannakategorin, men även när arbetare ställs mot ”vanliga” tjänstemän går det att urskilja en variation på olikheten: procentsiffran tjänstemän som läser *flera* gånger i veckan är högre än den motsvarande för arbetare som läser *någon* gång i veckan. Dessa skillnader förstärks i den mer specifika statistiken om läsande av olika typer av böcker, som skönlitteratur och facklitteratur.

Vid ett synande av statistiken om klass och läsning i könshänseende framträder vissa nyanser, som att män överlag läser mer facklitteratur än kvinnor. Dock speglar kvinnornas dominans rörande skönlitteratur deras allmänt mer aktiva bokläsande. En jämförelse mellan olika klasser visar att skillnaden mellan män och kvinnor är avsevärd bland arbetarna – inom denna grupp läser dubbelt så många kvinnor som män en bok någon gång i veckan (se tabell 2). Det kan påpekas att tidigare studier framhållit klass som en mer viktig faktor än kön i sammanhanget (ibid: 299-300), men det är påfallande att manliga arbetare tillhör bottenskiktet för läsning av såväl skönlitteratur och facklitteratur som böcker i allmänhet. Ett sätt att förtydliga detta förhållande är att vända på perspektivet och se till icke-läsarna i frågan om allmänt bokläsande (se åter tabell 2), det vill säga de som utgör de överskjutande procenten

Tabell 2 Andelen av befolkningen som läst bok bland samtliga och bland män och kvinnor i olika samhällsklasser, 2012 (procent, procentdifferenser)

	Någon gång senaste året	Någon gång i veckan	Flera gånger i veckan	Könsdifferens för bokläsning, flera ggr i veckan
Samtliga	82	38	26	
Kvinnor	88	47	33	
Män	74	28	19	+14
Arbetare	74	29	19	
Kvinnor	84	39	26	
Män	63	19	12	+14
Tjänstemän	90	46	33	
Kvinnor	94	56	41	
Män	86	36	24	+17
Högre tjänstemän	93	60	42	
Kvinnor	96	67	47	
Män	91	53	37	+10
Företagare	84	38	26	
Kvinnor	90	46	31	
Män	78	31	21	+10

Kommentar: I procentbasen ingår alla som besvarat minst en delfråga i frågebatteriet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012.

Tabell 3 Andel av befolkningen som läst olika typer av böcker i olika samhällsklasser, 2012 (procent)

	Skönlitteratur			Facklitteratur		
	Någon gång senaste året	Någon gång i veckan	Flera gånger i veckan	Någon gång senaste året	Någon gång i veckan	Flera gånger i veckan
Samtliga	69	31	20	68	24	12
Kvinnor	80	40	26	66	22	11
Män	59	22	13	70	27	12
Arbetare	60	21	13	57	18	7
Kvinnor	75	27	17	56	16	8
Män	44	15	9	58	19	7
Tjänstemän	82	43	26	81	31	15
Kvinnor	90	58	38	76	27	15
Män	74	27	15	85	35	16
Högre tjänstemän	87	51	32	90	40	22
Kvinnor	92	57	32	95	43	20
Män	83	45	32	86	37	23
Företagare	66	28	22	70	24	13
Kvinnor	75	38	33	68	22	13
Män	57	18	11	73	26	13

Kommentar: I procentbasen ingår alla som besvarat minst en delfråga i frågebatteriet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012.

i statistiken. Det finns ett stort antal icke-läsare i gruppen manliga arbetare, där 63 procent läst en bok någon gång det senaste året, sett i förhållande till männen i de två tjänstemannagrupperna, där så många som 86 respektive 91 procent gjort samma sak.

Jämfört med biografbesök är bokläsande ett sätt att mäta kulturvanor i mer traditionell bildningsmening. Frågekategorin skönlitteratur täcker i och för sig in ett spektrum av genrer, som inte behöver motsvara klassiska smakideal, men den vittnar ändå om livfullheten i de svarandes läsvanor. Forskning pekar också mot att kvalificerade läsare väljer både anspråksfull och populär litteratur, medan mindre kvalificerade håller sig till den sistnämnda (Weibull m fl 2008: 266).

Det går även att ställa dessa skillnader i relation till besök av bibliotek – en institution som, som sagt, inom folkbildningen stått som signum för den fria möjligheten för alla att bilda sig och utveckla ett samhällsengagemang. Dessa jämlikhetsideal ekar fortfarande i retoriken på kulturområdet om att biblioteken underlättar medborgarnas kontakt med böcker, kultur, kunskap och information. Biblioteken anses från statligt håll bidra till kulturpolitikens måluppfyllelse genom att främja såväl läsning som kulturupplevelser och utbildning (Höglund 2010). Men även i siffrorna för biblioteksbesöken återkommer skillnaderna mellan arbetare och tjänstemän, liksom män och kvinnor.

Tabell 4 *Andel av befolkningen som besökt bibliotek någon gång det senaste året bland samtliga och bland män och kvinnor i olika samhällsklasser, 2012 (procent, procentdifferenser)*

Samtliga		Arbetare		Tjänstemän		Högre tjänstemän		Företagare	
50		44		58		56		44	
Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
56	43	52	37	63	53	68	43	45	43
	+13		+15		+10		+25		+2

Kommentar: I procentbasen ingår alla som besvarat minst en del fråga i frågebatteriet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012.

Det kan nämnas att avståndet mellan arbetare och tjänstemän också på denna punkt varit någorlunda konstant under de senaste årtiondena – totalt sett har arbetarna över tid befunnit sig på ungefär samma besöksnivå som företagarna (se Nilsson 2011: 27). Kombinationen av en arbetarklass som läser mindre än tjänstemän och besöker biblioteken i mindre utsträckning, är bestickande i ljuset av dåtidens visioner. Det framträder likaså en viss historiens ironi i dessa siffror om man ser till kön. Det är visserligen så att kvinnor är mer flitiga biblioteksbesökare än män, oavsett klass. Men med tanke på den tidiga arbetarrörelseretorikens förening av jämlika bildnings-

ideal och patriarkala drag, är det slående att män från arbetarklassen idag är särskilt ovana bokläsare och biblioteksbesökare. Drygt var tredje man som är arbetare går på biblioteket minst en gång varje år, medan litet mer än hälften av kvinnorna från denna klass gör samma sak – de kvinnliga arbetarnas aktivitet är nästan densamma som de manliga tjänstemännens. Vid en jämförelse mellan manliga arbetare och den mest biblioteksaktiva gruppen, kvinnliga högre tjänstemän, blir avståndet så stort som 37 mot 68 procent. På samma gång som dessa skillnader bekräftar den generella bilden av kvinnor som mer kulturaktiva än män (om man med kultur avser publika upplevelser av konstater), understryker siffrorna de manliga arbetarnas begränsade aktivitet vid en samhällsinstitution, vars demokratiska förtecken fortfarande framhålls från offentligt håll.

Ojämlika kulturvanor – ett problem?

Det är mot bakgrund av ett relativt kulturbegrepp inte självklart hur dessa klasskillnader kan värderas. Det går knappast att använda visionerna inom den historiska arbetarrörelsen som en enkel måttstock, då en traditionalistisk kultursyn blivit både försvagad och starkt ifrågasatt. Kultur och konst omfattar en mångfald av uttryck som är problematiska att kategorisera som bättre och sämre. Likaså innebär retoriken om bibliotekens som bidragande till den fria kunskapsutvecklingen inte att de i praktiken infriat sådana ideal. Det är därtill en institution som stått under inflytande av kulturpolitisk styrning (Frenander & Lindberg 2012). Likväl kvarstår svårigheten att tala om biograf- och klassiska konsertbesök eller läsning och biblioteksbesök som en demokratisk fritidssysselsättning i meningen oberoende av klass.

Ett annat perspektiv på den problembild som framträder vid en blyxtbelysning av statistiken om arbetarklassens kulturvanor, erbjuder den politiske filosofen Jacques Rancières jämlikhetstänkande. Rancière är omtalad för sin radikala, antiauktoritära teori om demokratins väsen (2005), där han underkänner alla elitära strävanden mot att besluta åt, vägleda eller upplysa folket. Han har även lämnat ett sofistikerat bidrag till den estetiska teoribildningen om människans erfarenhet av konsten och dess funktion i samhället (2006 och 2009). En grundtanke hos Rancière är att konstnärlig mening inte förmedlas till individen, utan att denne skapar den själv. Han menar att estetiska upplevelser kan öppna en slags reva i den vardagliga verklighetsuppfattningen, som han förstår som ett jämlikhetsutrymme. Enkelt sammanfattat, står alla människor principiellt som likar inför ett konstverk, för även om den estetiska förnimmelsen är påverkad av förförståelser och smakdiskurser bär den fram ett löfte om jämlikhet. Meningsskapandet kring kulturupplevelser kan få alla människor att se sin plats i tillvaron ur nya perspektiv, vilket i förlängningen kan påverka deras agerande i livsvärlden. Rancières teori tillför alltså en alternativ infallsvinkel på klass och kulturvanor. Hans synsätt står klart i motsättning till traditionella bildningspåbud och folkupplysning ovanifrån. Likaså är hans ideal

om människor som så att säga frigör sig själva från sociala strukturer inte enkelt överensstämmande med en förståelse av klass utifrån Bourdieus tankar om habitus och kulturellt kapital. Däremot sätter Rancières egalitära tes om konsten som källa till perspektivöppnande erfarenheter och samhällsförändrande incitament ljus på en viktig aspekt av statistiken om klass och kulturvanor. Siffrorna talar om att arbetare uppsöker sådana upplevelser i mindre grad än vad andra grupper gör och vad tidiga röster inom arbetarrörelsen förknippade med vägen mot ett framtida jämlikt samhälle.

Referenser

- Ambjörnsson, Ronny 1988. *Den skötsamme arbetaren: Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhäll 1880-1930*. Stockholm. Carlssons.
- Antoni, Rudolf 2004. "Bokläsning i det 21 århundradet". I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Ju mer vi är tillsammans*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bauman, Zygmunt 1995. 2000. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bengtsson, Mattias & Tomas Berglund 2010. "Social rörlighet och klassidentifikation". I Maria Oskarson m fl (red) *En fråga om klass: Levnadsförhållanden, livsstil, politik*. Stockholm: Liber.
- Boëthius, Ulf 1989. *När Nick Carter drevs på flykten: Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908-1909*. Stockholm. Gidlund.
- Bourdieu, Pierre & Jean-Claude Passeron. 1970/2008. *Reproduktionen: Bidrag till en teori om utbildningssystemet*. Lund: Arkiv.
- Bourdieu, Pierre 1979/1986. "Distinktionen". I *Kultursociologiska texter*. Stockholm: Ordfront.
- Den kulturella välfärden. Elitens privilegium eller möjlighet för alla? Svenska folkets kulturvanor 1976-1999*. 2002. Statens kulturråd.
- Fornäs, Johan 2012. *Kultur*. Malmö. Liber.
- Frenander, Anders 2005. *Kulturen som kulturpolitikens stora problem: Diskussionen om svensk kulturpolitik under 1900-talet*. Möklinta: Gidlunds.
- Frenander, Anders & Jenny Lindberg (red) 2012. *Styra eller stödja: svensk folkbibliotekspolitik under hundra år*. Borås: Högskolan i Borås.
- Furhammar, Leif 2003. *Filmen i Sverige: En historia i tio kapitel och en fortsättning*. Stockholm: Dialogos.
- Gabrielsson, K. J. 1897. *Mera ljus: Några ord till arbetareklassen om självundervisning*. Stockholm: Folkupplysningsförlaget.
- Gustavsson, Bengt 1996. *Bildning i vår tid*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Gustavsson, Per m fl 1979. *Mera ljus! Socialdemokratins kultursyn fram till andra världskriget*. Stockholm. Prisma.
- Höglund, Lars 2010. "Bibliotek och demokratiska möten". I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Nordiskt ljus*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Larsson, Mariah 2006. *Skenet som bedrog: Mai Zetterling och det svenska sextioalet*. Lund: Sekel.
- Nilsson, Åsa & Erik Peurell 2010. "Klassresor och kulturintresse". I Maria Oskarson m fl (red) *En fråga om klass: Levnadsförhållanden, livsstil, politik*. Stockholm: Liber.
- Nilsson, Åsa 2011. *Kulturvanor i Sverige*. Göteborg: SOM-institutet. Göteborgs universitet.
- Nya kulturvanor. Svenska kulturvanor i ett 30-årsperspektiv: 1976-2006*. 2008. Statens kulturråd.
- Oskarson, Maria m fl 2010. "En fråga om klass". I Maria Oskarson m fl (red) *En fråga om klass: Levnadsförhållanden, livsstil, politik*. Stockholm: Liber.
- Qvarsell, Roger (red) 1986. *I framtidens tjänst: Ur folkhemmets idéhistoria*. Malmö: Gidlunds.
- Rancière, Jacques 2005/2007. *Hatet mot demokratin*. Stockholm: Tankekraft.
- ___ 2006. *Texter om politik och estetik*. Lund: Propexus.
- ___ 2009/2011. *The Emancipated Spectator*. London: Verso.
- Segerstedt, Torgny & Lundquist Agne 1955. *Människan i industrisamhället. Del II: Fritid-samhällsliv*. Stockholm: SNS/Norstedts.
- Sennett, Richard 1999/1998. *När karaktären krackelerar: Personliga konsekvenser av att arbeta i den nya kapitalismen*. Stockholm: Atlas.
- Weibull, Lennart m fl 2008. "Det myckna bokskrivandet tar aldrig slut..." I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Öhlin, Mira 2010. "Samhällsklassernas utbildningshorisont – är utbildning ett fritt val?". I Maria Oskarson m fl (red) *En fråga om klass: Levnadsförhållanden, livsstil, politik*. Stockholm: Liber.